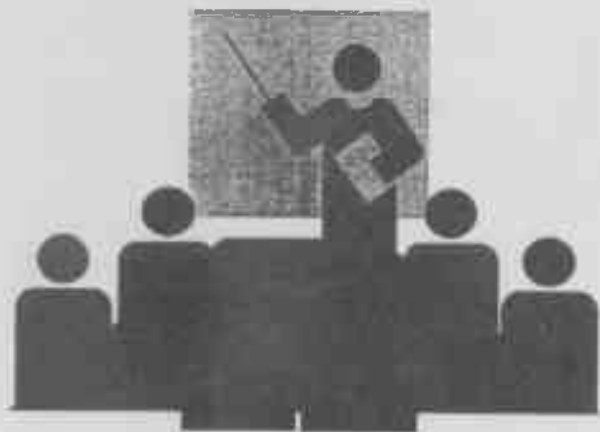

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«БРЭСЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ ІМЯ А.С. ПУШКІНА»

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ (1917–2000 гг.)

Брэст 2004

УДК (94(476))
ББК 63.3(2)522

Аўтары: кандыдат філасофскіх навук, дацэнт Н.П. Галімава (1.1, 1.8, 2.3, 4.1), кандыдаты гістарычных навук, дацэнты П.І. Гарбуль (1.2, 1.4, 1.9, 2.4), Л.І. Ермаковіч (1.3, 1.10, 2.5, 4.3), П.С. Рамаковіч (1.6, 2.1, 3.3, 5.2), М.А. Коршак (1.11, 3.11, 4.2, 4.4), ст. выкладчыкі Г.В. Кудзіна (1.5, 1.12, 3.2, 5.1), У.С. Спірын (1.7, 2.2, 3.4, 5.3)

Рэцэнзенты:

Доктар гістарычных навук, прафесар

У.М. Міхнюк

Прафесар

І.П. Крэнь

Кандыдат гістарычных навук, дацэнт

У.А. Нядзелька

Кандыдат гістарычных навук, дацэнт

П.Ф. Дмітрачкоў

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Г.І. Кулет

Пад рэд. заг. каф. гісторыі Беларусі дацэнта Н.П. Галімавай

*Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета
УА "БрДУ імя А.С. Пушкіна"*

Гісторыя Беларусі (1917-2000 гг.): Дапаможнік / Н.П. Галімава, П.І. Гарбуль, Л.І. Ермаковіч і інш.; Пад рэд. Н.П. Галімавай. – Брст: Выд-ва УА "БрДУ імя А.С. Пушкіна", 2004. – 114 с.

ISBN 985-473-100-6.

У храналагічнай паслядоўнасці асвятляюцца факты і падзеі ад Кастрычніцкай рэвалюцыі да нашых дзён. Аналізуецца сацыяльна-эканамічнае, палітычнае, культурнае развіццё кожнай гістарычнай эпохі. Разглядаюцца найважнейшыя пытанні ўнутранай і знешняй палітыкі, сацыяльнай барацьбы і грамадскага руху. Матэрыялы складзены ў адпаведнасці з праграмай уступных экзаменаў.

Для слухачоў падрыхтоўчага аддзялення, падрыхтоўчых курсаў, вучняў ліцэяў, гімназій, школ. Кніга будзе цікавай для усіх, хто цікавіцца гісторыяй Радзімы.

УДК (94(476))
ББК 63.3(2)522

ISBN 985-473-100-6

© Выдавецтва УА "БрДУ"
імя А.С. Пушкіна, 2004
© Калектыў аўтараў, 2004

Глава 4	БССР у сярэдзіне 50-х-сярэдзіне 80-х гг.	88
4.1.	Прамысловасць, транспарт і сувязь.....	88
4.2.	Сельская гаспадарка	91
4.3.	Грамадска-палітычнае і сацыяльнае развіццё рэспублікі	94
4.4.	Адукацыя, навука і культура.....	97
Глава 5	Беларусь у другой палове 80-х – сярэдзіне 90-х гг.	102
5.1.	Народная гаспадарка Беларусі	102
5.2.	Абвяшчэнне незалежнасці Рэспублікі Беларусь.....	104
5.3.	Навука і культура (сяр.80-х – 90-х гг.).....	108
	Літаратура	111
	Змест	113

Глава 1. БЕЛАРУСЬ У 1917-1939 гг.

1.1. Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі

Лютаўская рэвалюцыя, якая скінула царскае самадзяржаўе, зрабіла Расію адной з самых дэмакратычных сярод дзяржаў удзельніц Першай сусветнай вайны. Ужо надышло лета 1917 г., аднак ніводнага са злададзённых пытанняў аб міры, зямлі, Устаноўчым сходзе Часовым урадам не было вырашана. Пагоршылася становішча ў эканоміцы. Узрасло беспрацоўе, цэны на спажывецкія тавары падняліся ў дзесяткі разоў, адчуваўся востры недахоп прадуктаў харчавання. І як вынік гэтага - узмацнялася незадаволенасць мас палітыкай Часовага ўрада.

Асабліва набалелым для Беларусі было пытанне аб міры. Насельніцтва краю пакутавала ад цяжару ўтрымання больш як двухмільённай арміі Заходняга фронту. Па напружанасці сацыяльнай барацьбы ў вёсцы Беларусь выйшла на трэцяе месца ў Расіі пасля Цэнтральна-чарназёмнага раёна і Паволжа. Абвастрэнне эканамічнага крызісу выклікала хвалю забастовак рабочых: у маі-чэрвені 1917 г. іх было больш за 60. Салдаты выказвалі незадаволенасць палітыкай правядзення вайны да канчатковай перамогі. Пад уплывам антываеннай агітацыі бальшавікоў пачалося разлажэнне арміі. Дэманстрацыі ў шэрагу гарадоў Беларусі прайшлі пад бальшавіцкімі лозунгамі, якія былі накіраваныя супраць Часовага ўрада.

3-5 ліпеня ў Петраградзе і іншых цэнтрах Расіі па ініцыятыве ваеннай арганізацыі РСДРП(б) адбыліся ўзброеныя дэманстрацыі, якія выставілі патрабаванне перадачы ўлады ў рукі Саветаў. Але бальшавікі сутыкнуліся з рэзкім супраціўленнем дэмакратычных сіл. Бальшавіцкія арганізацыі аб'яўляліся па-за законам і разганяліся. Па палітычных матывах расфарміроўваліся вайсковыя злучэнні.

Бальшавікі Беларусі ў гэты час працягвалі змагацца за ўладу мірнымі палітычнымі сродкамі. 13 ліпеня 1917 г. яны разам з прадстаўнікамі буржуазна-дэмакратычных партый і беларускіх нацыянальных арганізацый увайшлі ў камітэт рэвалюцыйных арганізацый, які ставіў сваёй задачай падтрымліваць парадак, заснаваны на загадах і распараджэннях Часовага ўрада і ЦВК Саветаў. У другой палове ліпеня Мінскі камітэт РСДРП(б) выступіў у блоку з меншавікамі на выбарах у гарадскую думу. Але з канца ліпеня бальшавіцкія арганізацыі пачалі прытрымлівацца іншай тактыкі.

Новая тактыка бальшавікоў вынікала з рашэнняў VI зезда РСДРП(б), які ўзяў курс на захоп улады шляхам узброенага паўстання. Часовы ўрад страчваў кантроль за развіццём падзей. У абстаноўцы безуладдзя, эканамічнага хаосу і развалу фронту ўсё часцей у партыі калэктаў чуліся

заклікі да ўсталявання цвёрдай улады, бо А.Ф. Керанскі, прыхільнік буржуазна-дэмакратычнага развіцця краіны, ужо не задавальняў буржуазна-памешчыцкія колы Расіі. Наспявала ваенная змова. У жніўні 1917 г. паміж А.Ф. Керанскім і Л.Г. Карнілавым было заключана сакрэтнае пагадненне пра замену ўрадавымі войскамі збольшавізаваных часцей Петраградскага гарнізона, што павінна было стаць першым крокам на шляху стварэння новага, больш моцнага кабінета Часовага ўрада. Для выканання гэтага пагаднення па загадзе Карнілава 24 жніўня 1917 г. корпусы генералаў А.М. Крымава і Дз.П. Баграціёна пачалі рухацца ў напрамку да сталіцы. Керанскі пасля кансультацыі з думскімі дзеячамі прыйшоў да высновы, што планы Карнілава выходзяць за рамкі дамоўленасці пра ўтварэнне новага кабінета міністраў. Карнілаву было загадана здаць пасадку вярхоўнага галоўнакамандуючага і неадкладна прыбыць у Петраград, у якім было абвешчана ваеннае становішча. Керанскі абвінаваціў Карнілава ў здрадзе Радзіме, у паўстанні супраць Часовага ўрада, у імкненні да дыктатарскай улады. Карнілаў у сваю чаргу абвінаваціў Часовы ўрад у тым, што ён трапіў пад уплыў бальшавікоў і дзейнічае ў адпаведнасці з планамі германскага генеральнага штаба.

На Беларусі звесткі пра выступленне Карнілава сталі вядомыя 28 жніўня. У буйных гарадах адразу пачалі стварацца антыкарнілаўскія камітэты. Франтавы камітэт Заходняга фронту (у Мінску) звярнуўся з адозваю да насельніцтва і арміі, у якой патрабаваў падпарадкоўвацца толькі Часоваму ўраду, заявіў пра неабходнасць арышту Карнілава і ўстанавіў кантроль за адпраўкай вайсковых часцей на Петраград. Быў створаны Часовы рэвалюцыйны камітэт Заходняга фронту, у які ўвайшлі прадстаўнікі франтавага камітэта, выканкамаў Мінскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў і Савета сялянскіх дэпутатаў, гарадской думы. Старшынёю камітэта прызначаны эсэр А.М. Кажэўнікаў, намеснікам яго – бальшавік К.І.Ландар. Для захавання спакою і небяспекі былі абмежаваныя дэмакратычныя свабоды (слова, друку, сходаў, арганізацый), уведзілася цензура, устанаўліваўся нагляд за друкарнямі горада. Рабіліся захады, каб не даць магчымасці Карнілаву выкарыстаць войскі Заходняга фронту, каб перапыніць сувязь карнілаўскіх войск са Стаўкай у Магілёве.

У гістарычнай літаратуры замацаваўся пункт гледжання на гэты акт як на спробу ўсталявання ваеннай дыктатуры ў краіне, разгону Саветаў і іншых дэмакратычных арганізацый. У жніўні 1917 паміж А.Ф.Керанскім, які ўзначальваў ваеннае міністэрства, і Карнілавым (пры ўдзеле лідэраў партыі народнай свабоды) было заключана сакрэтнае пагадненне пра замену ўрадавымі войскамі збольшавізаваных часцей Петраградскага гарнізона, што павінна было стаць першым крокам на шляху стварэння новага, больш моцнага кабінета Часовага ўрада. Падставамі для такога

пагаднення паслужылі пагаршэнне становішча на фронце (21 жніўня германскія войскі захапілі Рыгу) і актывізацыя бальшавікоў, якія ўзялі курс на ўзброенае паўстанне.

Дзеянні карнілаўцаў былі надзейна блакіраваны ў раёне Гомеля. Не прапусцілі ніводнага эшалона з карнілаўскімі войскамі рабочыя і салдаты Оршы. Фактычна была ізалявана і сама Стаўка ў Магілёве, у чым вялікая заслуга належала выканкаму Магілёўскага губернскага Савета, які ўзначальваўся меншавікамі і эсэрамі і дзейнічаў у падполлі. Генералы Л.Г. Карнілаў, А.С.Лукомскі, І.П. Раманоўскі, С.А. Маркаў, І.Г. Эрдэлі, А.І. Дзянікін былі арыштаваны і пасаджаны ў турму мястэчка Быхаў, адкуль 20 лістапада 1917 г. уцяклі на Дон.

Пад час барацьбы з карнілаўшчынай у цэлым па краі стварылася адзінства ўсіх дэмакратычных сіл. Часовы ўрад адмежаваўся ад Карнілава і таксама ўключыўся ў барацьбу з ім. У гэтых умовах адкрывалася новая магчымасць для кансалідацыі ўсіх сіл дэмакратыі, у тым ліку і ўрадавых.

Восенню 1917 г. яшчэ больш пагоршылася сацыяльна-эканамічнае становішча краіны. Значна знізіўся жыццёвы ўзровень насельніцтва. У народзе ўзраслі антыўрадавыя настроі. 25 кастрычніка 1917 г. рабочыя і салдаты пад кіраўніцтвам ЦК РСДРП(б) скінулі Часовы ўрад. 26 кастрычніка II Усерасійскі зезд Саветаў абвясціў Савецкую ўладу ў цэнтры і на месцах, прыняў Дэкрэты аб міры і зямлі і ўтварыў Часовы рабоча-сялянскі ўрад – Савет Народных Камісараў на чале з У.І. Леніным.

3 восні 1917 г. да красавіка 1918 г. існавала Беларускае сацыял-дэмакратычнае рабочае партыя (БСДРП), якая была ўтворана ў Петраградзе на аснове Нарвенскай арганізацыі Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ) і налічвала спачатку 500 членаў, у асноўным рабочых. У выканаўчы камітэт партыі ўваходзілі: А.Р. Чарвякоў, І.В. Лагун, Ю.У. Памецка, У.В. Скарынка, А.Х. Усціновіч і інш. Партыя вяла палітычную і культурна-асветніцкую работу сярод беларусаў у Петраградзе і яго ваколіцах, мела прадстаўнікоў у Петраградскім Савеце. Члены БСДРП прымалі ўдзел у Кастрычніцкім узброеным паўстанні ў Петраградзе.

Аб кастрычніцкіх падзеях у Петраградзе ў Мінску стала вядома апоўдні 25 кастрычніка. У той жа дзень Мінскі Савет выдаў Загад №1, які абвясчаў, што ўся ўлада ў горадзе пераходзіць да Савета. Адначасова з гарадской турмы і гаўптвахты былі вызвалены рабочыя і салдаты, з якіх быў сфарміраваны І-ы рэвалюцыйны імя Мінскага Савета полк пад камандаваннем прапаршчыка А. Раміёва. На бок Мінскага Савета перайшлі 37-ы і 289-ы запасныя пяхотныя палкі, што знаходзіліся ў Мінску. Менавіта яны і склалі ўзброеныя сілы новай улады. Ва ўсе найбольш важныя ўстановы горада былі назначаны камісары, якія павінны былі ажыццяўляць кантроль за іх дзейнасцю. Уводзілася цензура,

адстранялася ад кіравання гарадская дума. 26 кастрычніка было прынята рашэнне аб стварэнні Рэвалюцыйнага камітэта. Узначаліў камітэт К. Ландар. На Райкам ускладваліся задачы: не дапусціць адпраўкі войск з фронту, прадухіліць магчымыя выступленні супраць Савецкай улады, ажыццяўляць кантроль за яе ўсталяваннем на месцах, а таксама за выкананнем усіх загадаў новай улады.

Аднак 26-27 кастрычніка абстаноўка ў горадзе рэзка абвастралася. Яшчэ 26 кастрычніка з асуджэннем паўстання ў Петраградзе выступіў з'езд салдат-сялян Заходняга фронту. Франтавы камітэт Заходняга фронту прыняў рашэнне стварыць новы орган улады – Камітэт выратавання рэвалюцыі Заходняга фронту. Камітэт павінен быў сфарміраваць у Мінску моцную ўладу для таго, каб не дапусціць хваляванняў, у тым ліку і на фронце.

27 кастрычніка Вялікая Беларуская Рада (ВБР) у сваёй “Грамаце да беларускага народа” асудзіла захоп улады большавікамі, заклікала беларусаў не дапусціць, каб “віхор беспарадкаў знішчыў ... нацыянальную справу абароны свабод і правоў беларускага народа”.

Камітэт увёў у Мінск Каўказскую дывізію і прадявіў Мінскаму Савету ультыматум з патрабаваннем перадачы Камітэту ўсёй улады ў горадзе і на Заходнім фронце. Перавага сіл у гэты момант аказалася на баку Камітэта выратавання, і Мінскі Савет пайшоў на часовы кампраміс з ім.

Неўзабаве з прыбыццём па-большавіцку настроеных войскаў і браніраванага цяжкіка суадносіны сіл змяшчаліся на карысць большавікоў. Камітэт выратавання рэвалюцыі не адважыўся пайсці на ўзброены канфлікт. Уладу ў Мінску і на Заходнім фронце ўзяў у свае рукі ВРК Заходняй вобласці і фронту. Ён распусціў Камітэт выратавання, а яго старшыню Т.М. Калатухіна арыштаваў. Арыштаваны быў таксама і галоўнакамандуючы Заходнім фронтам генерал П.С. Балудэў за адмову пачаць перамовы аб перамеры з камандаваннем германскай арміі.

Пры дапамозе ВРК большавікі распускалі Саветы, у якіх не мелі пераважнай большасці, праводзілі іх перавыбары і такім чынам забяспечвалі ўсталяванне сваёй улады. Такі характар мела змена ўлады ў Віцебску і Гомелі. У Нясвіжы ВРК быў створаны 29 кастрычніка, Браславе – 5 лістапада, Вілейцы і Гарадку – 8 лістапада, Гомелі – 17 лістапада.

У больш складанай абстаноўцы разгортваліся падзеі ў Магілёве. Тут знаходзілася Стаўка Вярхоўнага галоўнакамандуючага, якая ўзначаліла барацьбу з большавікамі. Вакол яе групаваліся царскія генералы і афіцэры, замежныя ваенныя місіі, цэнтральныя органы буржуазна-ліберальных і дэмакратычных партый. Стаўка прымала экстранныя меры, каб не

дапусціць перамогі бальшавіцкага паўстання, адклікаючы з фронту вайсковыя фарміраванні і накіроўваючы іх у Петраград і Маскву.

Эсэра-меншавіцкае кіраўніцтва Магілёўскага Савета патрабавала ад бальшавікоў стварэння аднароднага сацыялістычнага ўрада, што прывяло б да супрацоўніцтва ўсіх дэмакратычных сіл як гарантыі супраць узнікнення грамадзянскай вайны. Бальшавікі ігнаравалі гэтае патрабаванне. Савецкі ўрад абявіў генерала М.М. Духоніна знятым з пасады выконваючага абавязкі Вярхоўнага галоўнакамандуючага рускай арміяй за адмову пачаць перамовы з немцамі аб пераміры. У Магілёў былі накіраваны прабальшавіцкія ўзброеныя сілы. Стаўка была ліквідавана, а ўлада ў Магілёве перайшла ў рукі ВРК. Вярхоўным галоўнакамандуючым быў назначаны прапаршчык М.В. Крыленка.

Хутка і бяскоўна пераходзіла ўлада ў рукі бальшавікоў у арміях Заходняга фронту, дзе бальшавікі мелі шматлікія партыйныя арганізацыі і значную падтрымку. Многія салдаты, якія падтрымлівалі бальшавікоў, спадзяваліся, што бальшавікі, захапіўшы ўладу, створаць аднародны сацыялістычны ўрад і забяспечаць скліканне Устаноўчага сходу.

У лістападзе 1917 г. у Мінску прайшлі тры зезды: зезд Саветаў рабочых і сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці, III зезд Саветаў сялянскіх дэпутатаў Мінскай і Віленскай губерняў і II зезд армій Заходняга фронту. Створаныя трыма зездамі выканкамы аб'ядналіся ў Выканаўчы камітэт Заходняй вобласці і фронту – Аблвыканкамзах. Яго старшынёй стаў бальшавік М.В. Рагозінскі, а найбольш важныя аддзелы ўзначальвалі: А.Ф. Мяснікоў – ваенны, А.М. Дайнека – зямельны, І.Я. Алібегаў – працы і інш. Тады ж быў створаны і выканаўчы орган – Савет Народных Камісараў (СНК) на чале з К.І. Ландарам.

У лютым 1918 г. бальшавікі амаль завяршылі працу па ўсталяванні Савецкай улады ў губернях, паветах, валасцях. Адначасова праводзілася ліквідацыя органаў мясцовага самакіравання: гарадскіх дум, упраў, земскіх устаноў і інш. Іх функцыі ўзялі на сябе Саветы.

1.2. Абвяшчэнне беларускай дзяржаўнасці

Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г. на Беларусі ўспрымалася неадзначана. Многія беларускія нацыянальныя партыі і арганізацыі прызналі ўладу Аблвыканкамзаха. Вялікая Беларуская Рада (ВБР), якая з кастрычніка 1917 г. узначальвала беларускі нацыянальны рух, ахарактарызавала паўстанне бальшавікоў у Петраградзе як праяву анархіі, а Аблвыканкамзах лічыла выключна франтавым органам па той прычыне,

Падводзячы вынік, трэба адзначыць, што пасля грамадзянскай вайны і іншаземнай інтэрвенцыі маладая Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка імкнулася палепшыць свой эканамічны стан, праводзіла нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва, дэмакратызацыю грамадска-палітычнага жыцця. Таму ўваходжанне БССР у склад СССР на добраахвотнай і раўнапраўнай аснове спрыяла гэтым станоўчым працэсам.

1.6. Палітыка беларусізацыі. Развіццё культуры ў 20-я гг.

У 20-я гг. у нацыянальнай палітыцы БССР ажыццяўлялася ідэя беларусізацыі, якая закранула фактычна ўсе сферы нацыянальна-культурнага будаўніцтва Савецкай Беларусі. Для ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі ў Беларусі існаваў шэраг аб'ектыўных і суб'ектыўных перадумоў: незавершанасць да кастрычніка 1917 г. кансалідацыі беларускай нацыі; нізкі эканамічны ўзровень развіцця Беларусі, асабліва пасля першай сусветнай і польска-савецкай вайны (1919-1920 гг.) ; неразвітасць нацыянальнай культуры; палітычная амністыя (1923 г.) тых беларускіх дзеячаў, якія не выступалі са зброяй супраць савецкай улады; вяртанне БССР тэрыторый, дзе большасць насельніцтва складалі беларусы (у 1924 г. тэрыторыя БССР павялічылася ў 2 разы); асноўную масу насельніцтва Беларусі складалі беларусы (па перапісе 1926 г.: беларусы складалі 80,6%, яўрэі – 8,2%, рускія – 7,7 %, палякі – 2%, украінцы – 0,7%, латышы – 0,3%, літоўцы, немцы і татары – па 0,1%); а таксама той факт, што менавіта пасля 1917 г. Беларусь упершыню атрымала магчымасць рэалізацыі ідэі беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці.

Першыя крокі беларусізацыі былі зроблены яшчэ ў гады грамадзянскай вайны. У працу па рэалізацыі гэтай палітыкі ўключылася тады і частка дзеячаў беларускага нацыянальна-вызваленчага руху: У. Ігнатюк (народны камісар земляробства); Д. Жылуновіч (рэдактар газеты "Савецкая Беларусь"), А. Баліцкі (намеснік наркама адукацыі) і інш.

Пасля заканчэння грамадзянскай вайны беларусізацыя выступае як дзяржаўная палітыка. У 1921 г. адкрыўся Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (рэктар – гісторык У.Пічэта), у 1922 г. - Інстытут беларускай культуры, Інстытут сельскай гаспадаркі; былі заснаваны дзяржаўная і ўніверсітэцкая бібліятэкі.

Афіцыйна дзяржаўнай палітыкай беларусізацыя абвешчана на другой сесіі ЦВК БССР (ліпень 1924 г.), якая прыняла пастанову "Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі".

Працэсам беларусізацыі кіравала спецыяльная камісія, створаная Прэзідыумам ЦВК БССР, узначальваў якую А. Хацкевіч.

1924-1929 гг. – час актыўнай практычнай рэалізацыі намеранага комплексу мер: развіццё беларускай культуры; перавод на беларускую мову народнай асветы, навукі, друку, дзяржаўнага, прафсаюзнага, партыйнага апаратаў; вылучэнне на кіруючыя пасады дзяржаўнага, партыйнага, прафсаюзнага апарату прадстаўнікоў карэннага насельніцтва; шырокае распаўсюджанне ведаў па гісторыі, культуры, географіі Беларусі.

Галоўны змест у сістэме народнай адукацыі складала пытанне мовы. Беларуская мова стала абавязковым прадметам выкладання ў рускіх, яўрэйскіх, польскіх і іншых нацыянальных школах рэспублікі. На 15 снежня 1927 г. у рэспубліцы з 5510 школ 4573 былі беларускімі. У 1926-27 навучальным годзе з 14 педагагічных тэхнікумаў на беларускай мове працавалі 10, яўрэйскай – 3, польскай – 1. Выкладанне прадметаў у сельскагаспадарчых тэхнікумах удалося беларусізаваць на 63% , прафсаюзных школах – на 60%, рабфаках – на 69%. У 20-я гг. былі замацаваны асновы сучаснай беларускай мовы: навуковы аналіз яе гісторыі, лексікі, граматычных нормаў і тэрміналогіі. З'явіліся новыя падручнікі: “Беларуская граматыка” Б.Тарашкевіча, “Географія Беларусі” А.Смоліча, “Гісторыя Беларусі” У.Ігнатоўскага, падручнікі па беларускай мове Я.Лёсіка і інш.

Найбольш складаным кампанентам беларусізацыі з'яўлялася ўкараненне беларускай мовы ў службовае справаводства. Супрацоўнікі дзяржаўных устаноў павінны былі абавязкова ведаць рускую і беларускую мовы. Да 1927 г. 80% дзяржаўных супрацоўнікаў валодалі беларускай мовай. У адзінках Чырвонай Арміі на Беларусі ўводзілася вывучэнне беларускай мовы. Для падрыхтоўкі сярэдняга каманднага саставу была ўтворана Аб'яднаная беларуская вайсковая школа імя ЦВК БССР.

Значна павялічылася ўдзельная вага беларусаў у складзе кіруючых работнікаў партыйнага, савецкага апаратаў і іншых устаноў БССР. У 1929 г. удзельная вага беларусаў у адміністрацыйных установах рэспублікі складала 51,3 %, у гаспадарчых – 30,8%, у судовых – 26,3%, у зямельных – 59,9%.

Беларусізацыя не была накіравана супраць інтарэсаў іншых нацыянальнасцей, якія пражывалі ў рэспубліцы. У месцах пражывання нацыянальных меншасцей былі створаны нацыянальныя Саветы. У 1926 г. налічвалася 23 яўрэйскія, 19 польскіх, 16 рускіх, 5 літоўскіх, 2 украінскія і 2 нямецкія Саветы. Выкладанне ў школах БССР вялося на васьмі нацыянальных мовах.

Змены ў эканамічнай і нацыянальнай палітыцы бальшавіцкай партыі выклікалі ў многіх беларускіх дзеячаў за межамі БССР спадзяванні на

паступовую эвалюцыю савецкай улады ў бок дэмакратычных формаў жыцця. 12 кастрычніка 1925 г. на II (Берлінскай) канферэнцыі Рада БНР прызнала БССР у якасці адзінага цэнтра аб'яднання беларускага народа і абвясціла аб сваім самароспуску. Шмат беларускіх дзеячаў (асабліва пасля палітычнай амністыі 1923 г.) вярнулася на радзіму і садзейнічала развіццю яе культуры: Лёсік Язэп (1884-1940 гг.) – акадэмік АН БССР, выкладаў у БДУ, пісьменнік, аўтар падручніка “Практычная граматыка беларускай мовы”; Смоліч Аркадзь (1891-1938 гг.) – прафесар БДУ, аўтар падручніка “Геаграфія Беларусі”; Ластоўскі Вацлаў (1883-1938 гг.) – акадэмік АН БССР, дырэктар Белдзяржмузея, аўтар “Кароткай гісторыі Беларусі”; Доўнар-Запольскі М. (1867-1934 гг.) – гісторык, этнограф. Апублікаваў больш за 150 навуковых прац па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі, Літвы, беларускай этнаграфіі і літаратуры; Некрашэвіч Сцяпан (1883-1937 гг.) – беларускі мовазнавец, у 1929 г. – віцэ-прэзідэнт АН БССР, аўтар прац у галіне беларускага правапісу, распрацоўкі навуковай тэрміналогіі.

У 20-я гады нацыянальная палітыка большавікоў садзейнічала развіццю адукацыі, асветы і культуры. З 1922 г. у рэспубліцы асноўным званам школьнай рэформы стала сямігадовая агульнаадукацыйная школа (у 1924/26 гг. такіх школ налічвалася 4860, а навучэнцаў – 432 тыс). З 1926 г. у рэспубліцы ажыццяўлялася пастанова ЦВК і СНК БССР “Аб увядзенні ўсеагульнага абавязковага навучання” (у 1929/30 навучальным годзе 79 % дзяцей ва ўзросце 8-12 гадоў наведвалі школу). У 1925-1926 гг. акрамя БДУ у БССР працавалі тры вышэйшыя навучальныя ўстановы: Камуністычны ўніверсітэт у Мінску, Беларускі ветэрынарны інстытут у Віцебску і Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія ў Горках. У 1930 г. 76,6 % студэнтаў вышэйшай школы рэспублікі былі беларусамі, выкладанне больш як 80% вучэбных дысцыплін вялося на беларускай мове. Акрамя таго, у рэспубліцы налічвалася 23 тэхнікумы, 20 прафшкол і 20 іншых спецыяльных навучальных устаноў. У выніку рэарганізацыі Інбелкульта (створаны ў 1922 г.) 1 студзеня 1929г. была адкрыта АН БССР (першы прэзідэнт - гісторык і дзяржаўны дзеяч У.Ігнатоўскі (1881-1931 гг.)). У 1932 г. у складзе акадэміі налічвалася 14 навукова-даследчых інстытутаў.

Перыяд 20-х гг. – гэта сапраўдны росквіт беларускай літаратуры. У той час фарміруюцца літаратурныя аб'яднанні пісьменнікаў (“Маладняк”, “Узвышша”, “Толымя”), у якіх працавалі пісьменнікі К.Чорны, К.Крапіва, М.Зарзкі, М.Льньюў, А.Дудар, А.Александровіч, П.Галавач і інш. У лістападзе 1928 г. Усебеларускі зезд “Маладняку” вырашыў утварыць Беларускую асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў (БелАПП). Для пісьменнікаў 1921-1925 гг. – гэта час духоўна-літаратурнага ўздыму. Я.Колас апублікаваў паэмы “Новая зямля”, “Сымон-музыка”. У 1922 г.

выйшаў зборнік вершаў Я.Купалы “Спадчына”. У 1923 г. К.Чорны апублікаваў першыя апавяданні, а праз 4 гады – два раманы (“Сястра” і “Зямля”). Асноўная тэма беларускай прозы 20-х гг. – падзеі грамадзянскай вайны і лёс людзей у паслякастрычніцкі перыяд. У той час ствараюцца і працягваюць сваю дзейнасць беларускія дзяржаўныя тэатры ў Мінску і Віцебску. Працавалі выдатныя рэжысёры і акцёры – У. Галубок, Я.Міровіч, А.Сакалоўскі. У 1924 г. тэатральная трупa У.Галубка атрымала назву Беларускай тэатральнай трупы, а ў 1926 г. была пераўтворана ў Беларускі вандроўны тэатр (за 1920-1928 гг. трупай і тэатрам было паказана каля 2 тыс. спектакляў). У 1926 г. у Віцебску адкрыўся Другі Беларускі дзяржаўны тэатр. У 1924 г. было створана Беларускае дзяржаўнае ўпраўленне па справах кінематаграфіі і фатаграфіі (выпусціла мастацкі фільм “Лясная быль” кінарэжысёр Ю.Тарыч). У 1928 г. у Ленінградзе Белдзяржкіно арганізавала студыю мастацкіх фільмаў “Савецкая Беларусь”. Узраслася значэнне сродкаў масавай інфармацыі. У 1925 г. у БССР выдавалася 20 газет і 15 часопісаў, агульны тыраж якіх складаў 130 тыс. экзэмпляраў. Ішоў працэс станаўлення беларускага выяўленчага мастацтва. Былі створаны палотны “К.Каліноўскі”, “Барыкады” В.Волкава, “Кросны” Б.Уладзімірскага, “Расстрэл у Мінску”, “Жанчына ў палітыцы” М.Філіповіча. Творы М.П.Станюкты 20-х гадоў прысвечаны працоўнаму жыццю рабочых г.Мінска: “Шклозавод”, “Бетоншчыкі”, “На будоўлі”.

Такім чынам, да 1929 г. нацыянальна-культурнае будаўніцтва стала рэальнасцю, яно абудзіла да свядомага жыцця шырокія слаі беларускага насельніцтва. Але нацыянальна-культурнае будаўніцтва ў 20-я гг. ажыццяўлялася ў сутыкненні розных сіл: імкненне фарсіраваць тэмпы беларусізацыі адміністрацыйнымі метадамі, недаацэньваючы нацыянальныя асаблівасці Беларусі; пытанні барацьбы з вялікадзяржаўным шавінізмам і мясцовым нацыяналізмам (беларускі, яўрэйскі, польскі) неаднаразова абмяркоўваліся на пленумах ЦК і зездах КП(б)Б; цэнтралізацыя і уніфікацыя дзяржаўнага жыцця патрабавала ўстанаўлення кантролю над культурай.

Нагледзячы на супярэчнасці і цяжкасці, беларусізацыя з’явілася практычнай спробай ажыццявіць беларускае нацыянальнае адраджэнне. Але на пачатку 30-х гг. таталітарная сістэма, што ўмацавалася ў СССР, аб’явіла беларусізацыю заганнай, а рэпрэсіі 30-х гадоў задушылі яе канчаткова.

Глава 4. БССР У СЯРЭДЗІНЕ 50-х– СЯРЭДЗІНЕ 80 -х гг.

4.1. Прамысловасць, транспарт і сувязь

Прамысловасць Беларусі на пачатку 50-х гг. дасягнула значных поспехаў. Было пабудавана каля 150 новых буйных прадпрыемстваў, у тым ліку мінскія падшыпнікавы і гадзіннікавы заводы, завод абагравальнага абсталявання, Аршанскі завод швейных машын, Віцебская шаўкаткацкая фабрыка, Мінскі камвольны камбінат. За пятую пяцігодку прадукцыя машынабудавання павялічылася ў 5,4 разы і складала амаль $\frac{1}{4}$ усёй валавой прадукцыі прамысловасці. Вытворчасць электраэнергіі павялічылася амаль у 3 разы, выпуск хімічнай і гума-азбеставай прамысловасці – у 3,7.

Беларускія прамысловыя прадпрыемствы папоўніліся найноўшым тэхналагічным абсталяваннем: агрэгатнымі станкамі, шматшпіндэльнымі свідравальнымі галоўкамі і высокапрадукцыйнымі прыстасаваннямі. У першай палове 50-х гг. быў дасягнуты высокі ўзровень механізацыі торфаздабычы, што дало магчымасць здабываць торф фрээрным спосабам. У прамысловасці будаўнічых матэрыялаў быў асвоены выраб сценавых блокаў, зборных жалезабетонных канструкцый і дэталей, што з'явілася пачаткам пераводу будаўніцтва на індустрыяльны метад. Швейная вытворчасць поўнасю перайшла на механічны прывод. Механічныя канвееры, паточныя метады ўкараняліся ў лёгкай і харчовай прамысловасці.

Прамысловае будаўніцтва ў дадзены перыяд вялося ва ўмовах паскоранай навукова-тэхнічнай рэвалюцыі: у краіне аднаўляліся асноўныя вытворчыя фонды, удасканальвалася тэхнічнае аснашчэнне, старая тэхніка замянялася новай. За 1955-1958 гг. на прадпрыемствах рэспублікі было ўстаноўлена каля 200 паточных ліній, больш за 1000 адзінак новага і мадэрнізаванага абсталявання.

Да пачатку 60-х гг. былі мадэрнізаваны 3 544 металарэзныя станкі і кавальска-прэсавыя апараты, устаноўлена больш за 500 аўтаматычных, паўаўтаматычных, механізаваных паточных канвеерных ліній, тысячы аўтаматаў і паўаўтаматаў. За 1956-1960 гг. былі пабудаваныя 157 буйных прадпрыемстваў, сярод іх – Беларускі аўтазавод у Жодзіне, Мінскі завод аўтаматычных ліній, Васілевіцкая ДРЭС і інш.

У сваім развіцці прамысловасць Беларусі абапіралася на індустрыяльную магутнасць СССР. З Масквы, Ленінграда, прамысловых цэнтраў Паволжа, Урала рэспубліка атрымлівала розныя віды прамысловага абсталявання і машын, а таксама сталь, чыгун, вугаль, нафту, рэйкі, трубы і інш. На прамысловыя прадпрыемствы прыехалі спецыялісты з Падмаскоўя, Урала, Данбаса, Казахстана, Сібіры. На

новабудоўлях Наваполацка і Салігорска працавалі прадстаўнікі 20 нацыянальнасцей, Новалукомля – 16, Васілевіцкай ДРЭС – 12. Шматнацыянальны калектыў узводзіў аўтазавод у Жодзіне. У 1957 г. Мінскі аўтазавод выпусціў 40-тонны самазвал, які на сусветнай выставе ў Бруселі ў 1958 г. атрымаў самую высокую ўзнагароду. У першую палову 60-х гг. былі пабудаваны 300 буйных прамысловых прадпрыемстваў, у тым ліку Светлагорскі баваўняны і Бабруйскае скураны камбінаты, Бярозаўская ДРЭС і інш.

У 1957 г. была ўведзена тэрытарыяльная сістэма кіравання эканомікай - саўнаргасы. У БССР быў створаны адзін эканамічны раён, ліквідаваны дзевяць міністэрстваў. Для кіравання прамысловасцю і будаўніцтвам быў арганізаваны Савет народнай гаспадаркі БССР, надпарадкаваны Савету Міністраў рэспублікі.

У 1965 г. было прынята рашэнне аб правядзенні эканамічнай рэформы. Рэформа прадугледжвала пераход ад тэрытарыяльных прынцыпаў кіравання да галіновых. Замест ліквідаванага рэспубліканскага Саўнаргаса ў БССР быў створаны шэраг саюзна-рэспубліканскіх міністэрстваў (лёгкай, харчовай, мясной і малочнай, цэлюлозна-папяровай, дрэваапрацоўчай прамысловасці, прамысловасці будаўнічых матэрыялаў). Спачатку вынікі рэформ былі значнымі, яны былі дасягнуты ў асноўным за кошт выкарыстання павярхоўных рэзерваў: больш рацыянальнага спажывання рэсурсаў, памяншэння безгаспадарчасці, павелічэння ўзроўню адзінай тэхнічнай і арганізацыйнай палітыкі ў галінах народнай гаспадаркі. Рэформа не дайшла да кожнага рабочага месца, не закранула верхні эшэлон кіравання. Яна не суправаджалася рэфармаваннем палітычнай сістэмы, дэмакратызацыяй, развіццём галоснасці. Гэта звужала яе рамкі, намечаныя пераўтварэнні не сталі неабарачальнымі.

З сярэдзіны 60-х гг. працэс дэмакратызацыі грамадскага жыцця пачаў паступова згортвацца, умацняліся сілы бюракратычнага кансерватызму. У 50-80-я гг. на Беларусі з'яўляецца хімічная, нафтаперапрацоўчая, горнахімічная прамысловасці. На 60-я - першую палову 70-х гг. прыпадае хуткі рост канцэнтрацыі, развіццё спецыялізацыі і кааперавання вытворчасці. Ствараліся вытворчыя аб'яднанні, падэтална спецыялізаваныя прадпрыемствы, якія дапаўнялі дзеючыя прадпрыемствы прадметнага профілю.

У першай палове 70-х гг. у прамысловасці Беларусі пачалі ўзмацняцца негатыўныя з'явы. Намецілася адставанне тэмпаў паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу і ўкаранення ў вытворчасць дасягненняў навукі і тэхнікі. Адбывалася падзенне якаснага ўзроўню многіх вырабаў, павялічвалася іх адставанне ад сусветных стандартаў і страчвалася канкурэнтаздольнасць на сучасным рынку. У 1980 г. у рэспубліцы

дзеінічала каля 200 вытворчых і навукова-вытворчых аб'яднанняў, на долю якіх прыпадала больш за 50% ад усяго аб'ёму рэалізаванай прадукцыі, тады як у 1975 г. іх было напалову менш. У 1981-1985 гг. прырод прамысловай прадукцыі ў рэспубліцы склаў 29 %. Было пабудавана і ўведзена ў дзеянне 36 новых буйных прадпрыемстваў, сярод іх Беларускі металургічны завод у Жлобіне, завод ліцця і нармалей у Гомелі, кармавых дражджэй у Мазыры і інш.

Вынікам развіцця прамысловасці БССР у пасляваенныя гады з'явілася стварэнне буйнога тэрытарыяльна-галіновага прамысловага комплексу, у якім у 1986 г. налічвалася 1490 прадпрыемстваў, больш за палову з іх уваходзіла ў склад вытворчых і навукова-вытворчых аб'яднанняў. Індустрыяльнае аблічча рэспублікі пачалі вызначаць магутная энергетыка, машынабудаванне і прыборабудаванне, хімія і нафтахімія, электроніка і радыёэлектроніка, вытворчасць мінеральных угнаенняў, сінтэтычных валокнаў і інш. Пашыралася выкарыстанне станкоў з лічбавым праграмным кіраваннем, станкоў-аўтаматаў. Прынцыпова новым напрамкам у аўтаматызацыі вытворчасці з'явілася робататэхніка. У 70-я – першай палавіне 80-х гг. тэмпы росту прадукцыйнасці працы затармазіліся, павялічыўся разрыў паміж тэхнічным узроўнем і якасцю вырабаў у параўнанні з суцэльнымі стандартамі.

Цяжкасці абвастрыліся і ў сувязі з гіпертрафіраваным апырэджаннем у развіцці вытворчасці сродкаў вытворчасці (група "А") у параўнанні з вытворчасцю прадметаў спажывання (група "Б"). У выніку ў гаспадарчых і партыйных органах, у навуковай літаратуры сфарміраваўся погляд на вытворчасць прадметаў спажывання як на другарадную галіну.

Пры аднаўленні і развіцці транспарту былі адроджаны і капітальна рэканструяваныя вакзалы, на рэках пабудаваныя буйныя масты, адноўлены ўсе прадпрыемствы і службы, якія забяспечваюць функцыянаванне чыгункі. Значным крокам у павышэнні эфектыўнасці чыгуначнага транспарту з'явілася электрыфікацыя асноўнай чыгуначнай лініі Брэст-Масква і некаторых іншых участкаў, замена паравозаў цеплавозамі і электравозамі. У выніку аб'ём грузавых перавозак на чыгуначным транспарце ў 1985 г. перавысіў узровень 1960 г. амаль у 3 разы; у 4 разы выраслі перавозкі пасажыраў.

У буйную галіну народнай гаспадаркі ператварыўся аўтамабільны транспарт, які палаўняўся магутнымі аўтасамазваламі, камфартабельнымі аўтобусамі, многімі відамі спецыяльных машын. Яшчэ больш пашырыліся перавозкі пасажыраў аўтобусамі агульнага карыстання. На ўнутрыгарадскіх перавозках выкарыстоўваліся трамваі. З 1960 г. на Беларусі з'явіліся тралейбусы, а з 1984 г. у Мінску пачало дзейнічаць метро. У рэспубліцы для перавозкі грузаў і пасажыраў выкарыстоўваецца

рачны транспарт. Паступова пашыраліся перавозкі пасажыраў і грузаў наветраным транспартам, авіяцыя выкарыстоўвалася ў авіяхімічных работах у сельскай і лясной гаспадарцы рэспублікі. У жыцці рэспублікі істотна павысілася роля сувязі. У 1985 г. у БССР колькасць прадпрыемстваў сувязі складала 4,5 тыс. На пачатку 70-х гг. у краіне пачалі дзейнічаць міжнародныя тэлефонныя аўтаматы.

У 60-80-я гады ў рэспубліцы разгарнуліся меліярацыйныя работы. Многія гаспадаркі на меліяраваных землях атрымлівалі высокія ўраджай. Аднак меліярацыя стварыла і вялікія праблемы. Праведзеная без глыбокай навуковай распрацоўкі, без уліку яе магчымых вынікаў, меліярацыя прывяла да таго, што на Палессі амаль не засталася рэк і вадаёмаў у натуральным стане, з'явілася праблема малых і сярэдніх рэк беларускага прыазер'я, забруджання вадаёмаў нітратамі і ядахімікатамі. Да таго ж, меліяраваныя землі ўвесь час патрабуюць асаблівай агратэхнікі.

4.2. Сельская гаспадарка

Становішча сельскай гаспадаркі ў сярэдзіне 50-х гадоў заставалася складаным. Калгасна-саўгасны лад не забяспечваў належных умоў для хуткага развіцця аграрнай вытворчасці. Нізкай была прадукцыйнасць працы, калгаснікі атрымлівалі мізэрную плату за сваю працу, па некаторых асноўных паказчыках сельская гаспадарка адставала ад даваеннага ўзроўню. Першай спробай рэфармаваць яе з'явіліся рашэнні вераснёўскага (1953 г.) Пленума ЦК КПСС. Згодна з імі, з калгасаў і саўгасаў была спісана запазычанасць, павышаны нарыхтоўчыя і закупачныя цэны на сельгаспрадукты, больш чым у 2 разы зніжаны падатак на падсобныя гаспадаркі, з сялян былі знятыя нядоімкі.

Прынятыя меры садзейнічалі значнаму росту вытворчых сіл сельскай гаспадаркі. Быў спынены спад прадукцыйнасці працы. Валавы збор збожжавых культур у 1960 г. у БССР павялічыўся ў параўнанні з 1953 г. на 47%, а колькасць буйной рагатай жывёлы – на 26 %, вытворчасць мяса і малака – на 70%. Але даны ўзровень быў ніжэйшым за той, які планавалася, і не забяспечваў патрэб рэспублікі. Сельская гаспадарка Беларусі працягвала развівацца на экстрэнсіўнай аснове. Пры гэтым з канца 50-х гг. у кіраўніцтве ўсё больш пачалі браць верх адміністрацыйныя меры валявога, суб'ектыўнага характару.

У 50-60-я гг. Беларусь прыняла актыўны ўдзел у асваенні цалінных і абложных земляў. Яна пастаўляла ў раён цаліны машыны, абсталяванне, будаўнічыя матэрыялы. За 1954-1960 гг. у Казахскую ССР выязджала 60 тыс. юнакоў і дзяўчат, якія стварылі там 24 новыя саўгасы.